

HOZZÁSZÓLÁSOK HELLER ÁGNES CIKKÉHEZ*

Mi a különbség?

Heller Ágnes briliáns írása mindenképpen továbbgondolkodásra serkent. Azt írja cikke végén: „Van nehéz tudás és könnyű tudás. A hiszékenyeké a könnyű tudás — ismétlem, függetlenül attól, hogy a hiszékenység tárgya egy ma kanonizált tudományos igazság, egyfajta mástól átvett tapasztalati tudás, vagy pedig egy kókler egyéni agyszüleménye. De hát miből gondolnánk, hogy az emberek a nehezet fogják választani?”

Heller cikkében refrénként jelenik meg *Arisztotelész* tétele „Minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra”. Én e mellé állítanám azt, hogy „Minden ember természeténél fogva törekszik a boldogságra”. Ha mindkét állítás igaz, s igaz lehet, akkor a kérdés az, hogy mi történik akkor, ha a kettő konfliktusba kerül. A lényeg ugyanis az, hogy ez a két igazság hierarchikus rendezettségű. Ha a tudásra való törekvésünk gátolja a boldogságra való törekvésünket, akkor az ember a tudásra való törekvést alárendeli a boldogságra való törekvésnek. Szakkifejezéssel élve a kognitív disszonanciát harmóniává törekszik oldani. A hiszékenység valójában nem más, mint a tudásra való törekvés alárendelése a boldogságra való törekvésnek.*

Heller tanulmányában három fogalom határai mintha elmosódnának: a tudás, a tudomány és az igazság nem válik el eléggé élesen. Állítsuk először szembe a tudást és az igazságot. Vizsgáljuk meg a következő két mondatot:

1. „Minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra.”

2. „Minden ember természeténél fogva törekszik az igazságra.”

Ha a kérdést a természetesség szempontjából vizsgálom meg, akkor azt kell erre válaszolnom, hogy a 2. tétel erősebb mint az 1. tétel. Ezt úgy értem, hogy minden ember egzisztenciális érdeke, hogy amit tud, az igaz legyen (ellenkező esetben pórul jár, megbetegszik, nem ér oda el, ahova akar), az viszont nem egzisztenciális érdeke, hogy mindent tudjon, ami igaz — felesleges dolgokat nem érdemes tudni. A tudás sokfajta lehet. Tudás származhat a felszínes tapasztalatból, a körültekintő megfigyelésből, az alapos ismeretből, az igazolt kísérletből, a hibátlan módszer eredményéből.

* Magyar Tudomány 1997/8. szám 970. o.

Ad abszurdum a tudás származhat még tévedésből is, például ha két egymást követő tévedés egymás eredményét kioltja. Két téves mérés végeredménye lehet helyes, a valóságnak megfelelő, igaz. Igaz lehet, de nem lehet tudományos.

A tudomány nem értelmezi a valóságot, a tudomány arra ad választ, hogy honnan tudjuk, hogy tudásunk igaz, vagy honnan tudjuk, hogy a kérdésre nem tudunk igaz választ adni. A tudomány valójában nem a tudás összessége, hanem azoknak az eljárásoknak, gondolkodásmódnak az összessége, amelyek segítségével el tudjuk dönteni, hogy ismeretünk igaz-e, igaz lehet-e, vagy pedig a kérdés igazsága nem dönthető el (például azért, mert rosszul van megfogalmazva, mert nincs kompetenciánk stb.). A tudomány ezért nem világmagyarázat, és még kevésbé „uralkodó világmagyarázat”, ahogy Heller írja. A tudomány nem ideológia — hiába véli úgy *Habermas*. A világmagyarázat ugyanis a világ végső miértjére ad választ (ha tud), ha tetszik, értelmezi a világot, s ez, mint erre maga Heller is utal, nem feladata a tudománynak. Nem világmagyarázat még akkor sem, ha egyes világmagyarázatok előszeretettel nevezik magukat tudományosnak, esetleg „a” tudománynak. A világ egyes jelenségeinek magyarázatát ne tévesszük össze a világ egészének magyarázatával.

Más és nehezebb kérdés a tudomány legitimáló szerepe. Valóban ma elterjedt szokás egy állítás esetén a tudomány megállapítására, a tudományos álláspontra, a tudomány vagy a tudósok tekintélyére hivatkozni. De itt is érdemes elgondolkozni. Azt, hogy a 7-es autóbusz valóban elvisz a Keleti pályaudvarhoz, el kell hinnünk, mert ki van írva, mert a múltkor is elvitt, mert a pesti ismerősünk útba igazított. Senkinek nem jut eszébe a tudomány bármely állítására, eredményére, tekintélyére hivatkozni. A mindennapi élet sokszor egzisztenciálisan fontos tudásanyagának esetében nincs szükség a tudományra. Még akkor sem, ha a 7-es autóbusz esetleg eltér megszokott útvonalától és napokig nem megy a Keleti pályaudvar felé (a vonatot lekéssük, randevünk elmarad, az orvosság nem érkezik meg időben). Mikor hivatkozunk a tudományra? Ha a tudás meghaladja a köznapi ember kompetenciáját. Ebben tehát egyetértünk Hellelrel. Egyetértünk abban is, hogy mind a vallás esetében, mind a tudomány esetében szükség van hitre. Ugyanis a tudomány a mások eredményeiben való hitre épül. De ahogy ezekben is kételkedni lehet és kell, ugyanúgy megjelent a kétely a vallással együtt. Az első kétely persze a szöveggel szemben merült fel. Az áll-e a Bibliában, a Koránban, amit abból valaki idéz. Kinél van a hiteles szöveg? De azután felmerült, hogy ki érti helyesen azt, ami a szövegben van. A kétely nemcsak Luciferként jelenik meg a Történet kezdetén, nemcsak Tamásként Krisztus feltámadása után, hanem a magyarázat, az értelmezés helyességének kételye is első perctől kezdve jelen van, s hogy végül is ki bizonyul eretneknek, azt inkább a történelem, mint a vallás dönti el. Ezért ahelyett, hogy „A tudományban éppúgy hinni kell, mint a vallásban” (Heller), talán pontosabb az a megfogalmazás, hogy a tudományban éppúgy szerepet játszik a hit, mint a vallásban, de ugyanúgy jelen van mindkettőben a kétely is. Ami eltér, az a diskurzus, a nyelvezet, az érvelés módszere, az állítások falszifikálhatóságának jellege. A tudomány azt mondja meg, melyek azok a biztos „jelek”, amelyek alapján hihetünk egy kollégánk kísérleteinek, állításának, adatainak, mikor és milyen mértékben kell ellenőriznünk, újragondolnunk, elvetnünk azokat, hogyan állapítjuk meg, hogy a mi eredményünk új és lényeges.

A tudomány és a hiszékenység ellentétes gondolkodásmódok, a tudomány nemcsak ahhoz ad segítséget, hogy hogyan különböztessük meg az igazat és a hamisat, hanem arra is választ ad, miért hiszékenyek az emberek.

A hiszékeny ember és a tudós ember között az a különbség, hogy a tudós tudja, miért hiszékeny az ember, a hiszékeny nem tudja, miért tudós a tudós.

Róna-Tas András

Miért terjed a hiszékenység?

Mi az oka az általános hiszékenységnek az emberek között? Amikor Heller Ágnes felvetette ezt a kérdést az Akadémia Ismeretterjesztési Elnöki Bizottságának alakuló ülésén, magamban azonnal tisztázni igyekeztem a problémát, hiszen velem együtt szinte mindenki azt észleli, hogy racionális és meglehetősen materialista nyugati világunkban meglepően általános jelenségről van szó. Ez pedig ellentmond a racionalizmusnak és a jelenkori tudomány által sugallt pozitívizmusnak. Heller Ágnes a témát az Akadémián előadta, és már az előadás alatt örömmel tapasztaltam, hogy az én elképzeléseim és az Ő elemzései, amelyek az okokra vonatkoznak, szinte azonosak. Én már az előadás meghallgatása előtt abból a meggyőződésemből indultam ki, hogy az embert nem elégíti ki a tudományos (tehát igazolható, bizonyítható) tudás. Azért nem, mert senki sem kerülheti meg azt a fontos egzisztenciális kérdést, hogy „mi az életünk értelme?, vagy hogy van-e rendeltetésünk földi életünkben, és ha igen, akkor mi ez a rendeltetés?”. Heller Ágnes is azt állítja, hogy az ember természeténél fogva ismerni, de érteni is akarja a világot, legalábbis annyira, amennyire jelenleg lehetséges! Sőt, mi több: embertársait és saját magát is érteni akarja. Tudjuk, hogy önmagunkat, a többi embert, illetve a világmindenséget teljesen megismerni, a kérdésekre tudományos, azaz igazolható, bizonyítható választ adni nem lehet. Az ember azonban ebbe nem nyugszik bele, mert alapvetően transzcendenciára van beállítva. Ha a teljes megismerés reménytelennek látszik is, mégis kutat, keres, kérdez, mert teljes ismeretre vágyakozik, akkor is, ha tudja, hogy ez teljesíthetetlen vágy. A bizonyítható, vagyis teljes, mintegy tökéletes tudás és megismerés a vágyálma, mert a transzcendencia a lényegéhez tartozik. Ez a paradoxon akkor oldódik fel, ha belátja, hogy a tudományos tudáson kívül létezik nem tudományos, nem bizonyítható tudás is, amelyet a művészetek, de különösen a vallások képviselnek. *Max Weber*nek igaza van, amikor azt javasolja, hogy ha az élet értelmére kérdezzük, forduljunk a valláshoz és a művészetekhez, ne a tudományhoz! Valóban, a vallás azt mondja, hogy az ember egzisztenciájára vonatkozó végső bizonyosságot a transzcendencia, Abszolútumban: Istenben találjuk meg. A művészetek megelégednek a tökéletességre törekvő fényes kudarcokkal is. *Faulkner* egy interjúban azt mondja az írókról, hogy „Mindannyian kudarcot vallottunk abban, hogy a tökéletességről szőtt álmunkhoz méltót alkossunk. Én ezért a lehetetlen megvalósításának ragyogó kudarcjai alapján rangsorolom magunkat”. (A művészetek és talán a tudósokat